

Zamiq Allahverdiyev
Bakı Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsinin
“İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO
kafedrasının doktorantı (zamiq.allahverdiyev99@mail.ru).

UŞAQ HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ ÜZRƏ BEYNƏLXALQ HÜQUQİ PRİNSİPLƏRİN MİLLİ HÜQUQDA TƏSBİTİ VƏ YERİNƏ YETİRİLMƏSİ

Hər bir xalqın gələcəyi potensial olaraq gənc nəsildən asılıdır, ona görə də uşaq hüquqlarının müdafiəsi birmənalı olaraq müasir dövrümüzün əsas vəzifəsidir və onun həllində bütün dünya dövlətləri maraqlı olmalıdır. Uşaq hüquqlarının özəlliyi uşaqların azad və hərtərəfli inkişafı üçün imkanlar və əlverişli şərait yaratmaq üçün onların xüsusi müdafiəyə ehtiyacının olmasıdır. Bu gün beynəlxalq insan hüquqları sisteminin mühüm göstəricilərindən biri də uşağın həm doğuşdan əvvəl, həm də doğuşdan sonra xüsusi müdafiə və qayğıya, o cümlədən zəruri hüquqi yardıma ehtiyacı olduğunun, eləcə də onun hüquq subyekti kimi beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınmasıdır. Məqalənin yazılması zamanı uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə prinsiplərin dairəsi müəyyən olunmuş, uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq normaların milli qanunvericiliyə tətbiqi üzrə təklif və tövsiyələr təqdim edilmişdir.

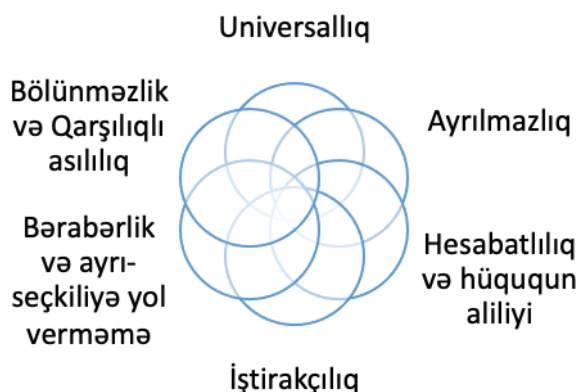
Açar sözlər: uşaq hüquqları, beynəlxalq hüquq normaları, bərabərlik prinsipi, uşağın ən üstün mənafeyi prinsipi, universallıq, milli qanunvericilik.

1.1. Ümumi yanaşma

Qeyd etmək lazımdır ki, uşaq hüquqlarının müdafiəsi üzrə hüquqi prinsiplər UHK-da sadalanmamışdır. Yalnız Konvensiyanın Preambulasında “BMT Nizamnaməsində bəyan olunmuş prinsiplərə uyğunluq” təsbit olunmuşdur. Eyni qaydada Azərbaycanın “Uşaq hüquqları haqqında” Qanununda da müdafiə prinsiplərini nəzərdə tutan konkret maddə yoxdur. Lakin uşaqlarının mənafehlərinin üstünlüyü və bərabərliyin təminatı prinsipləri əks olunmuşdur (4 və 5-ci maddələr).

Beynəlxalq normaların ümumilikdə tədqiqinə əsasən, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üzrə aşağıdakı prinsipləri sıralamaq olar:

Hüquq ədəbiyyatında daha fərqli şərhlər vardır. Məsələn, professor Əmir Əliyev insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə əsas və spesifik prinsipləri fərqləndirərək, birinci qrupa humanizm, azadlıq, bərabərlik, bərabərhüquqluluq və ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi və şəxsiyyətin ləyaqəti prinsiplərini daxil edirsə, ikinci qrupda beş prinsip müəyyənləşdirir:

- fərdə daha əlverişlilik prinsipi;
- mülki, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni insan hüquq və azadlıqlarının bölünməzliyi prinsipi;
- insan hüquqlarının ayrılmazlığı prinsipi;
- şəxsiyyətin təhlükəsizliyi prinsipi;
- inkişaf prinsipi [1, s. 61].

Mahiyyət etibarilə, Ə.Əliyevin sadaladığı prinsiplərdən şəxsiyyətin təhlükəsizliyi, inkişaf, fərd üçün daha əlverişlilik, humanizm, şəxsiyyətin ləyaqəti və azadlıq prinsipləri beynəlxalq normalardan fərqli yanaşma sərgiləyir.

Araşdırmamızda ümumi insan hüquqlarının müdafiəsi üçün beynəlxalq-hüquqi prinsiplərə sırf uşaqların hüquqi vəziyyətindən irəli gələn dörd başlıca prinsip – bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmə, ən üstün mənafe, uşağın baxışlarına (fikirlərinə) hörmət, yaşamaq və inkişaf prinsipləri əlavə olunaraq təhlil aparılacaqdır.

İnsan hüquqlarının universallığı prinsipi beynəlxalq insan hüquqları hüququnun təməli daşdır. Bu o deməkdir ki, Yer Kürəsində bütün insanların hüquqları tanınır.

Ayrılmazlıq hüquqların insanlardan ayrılmaz olmasını və özgəninkiləşdirilməsinin qeyri-mümkünlüyünü ifadə edir. Beynəlxalq normaların hamısında bəyan olunmuş bu prinsip Azərbaycan Konstitusiyasının 24-cü maddəsində də öz əksini tapmışdır.

Bütün insan hüquqları bölünməz və bir-birindən asılıdır. Bu o deməkdir ki, bir hüquq toplusu digəri olmadan tam şəkildə istifadə edilə bilməz. Məsələn, mülki və siyasi hüquqlarda irəliləyiş iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsini asanlaşdırır. Eynilə iqtisadi, sosial və mədəni hüquqların pozulması bir çox digər hüquqlara mənfi təsir göstərə bilər [17]. BMT Baş Məclisinin 16 dekabr 1977-ci il 32/130 sayılı və 4 dekabr 1986-cı il 41/117 sayılı Qətnamələrində beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən insan hüquq və əsas azadlıqlarının bölünməzliyi və qarşılıqlı asılılığı, bir sıra kateqoriya hüquqların müdafiəsi və təşviqinin dövlətləri digər hüquqların müdafiəsi və həvəsləndirilməsi öhdəliyindən azad etməməsi fikri təsdiq edilmişdir. Həmçinin digər insan hüquqlarına dair beynəlxalq müddəalar da qarşılıqlı əlaqə bölünməzliyi rəhbər tutur. Konstitusiyamızın 24-cü maddəsində hüquq və azadlıqlarının hər kəsin həm cəmiyyət, həm də başqa şəxslər qarşısında məsuliyyət və vəzifələrini də əhatə etdiyinin bəyan olunması qarşılıqlı asılılıq prinsipinin göstəricisidir.

İştirakçılıq prinsipi bütün insanların həyatlarına və rifahına təsir edən qərar qəbul etmə proseslərində iştirak etmək və məlumat əldə etmək hüququnu müəyyən edir. Hüquqlara əsaslanan yanaşmalar icmaların, vətəndaş cəmiyyətinin, azlıqların, qadınların, gənclərin, yerli xalqların və müəyyən edilmiş digər qrupların yüksək səviyyədə iştirakını tələb edir [16].

Hesabatlılıq və hüququn aliliyi prinsipinə əsasən, dövlətlər və digər öhdəlik daşıyanlar insan hüquqlarına riayət olunmasına görə cavabdehdir. Bu baxımdan, onlar beynəlxalq insan hüquqları sənədlərində təsbit olunmuş hüquqi norma və standartlara əməl etməlidirlər. Bunu etmədikdə, zərər çəkmiş hüquq sahibləri qanunla nəzərdə tutulmuş qaydalara və prosedurlara uyğun olaraq zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququna malikdirlər. Fərdlər, media, vətəndaş cəmiyyəti və beynəlxalq ictimaiyyət hökumətlərin insan hüquqlarını qorumaq öhdəliyinə görə məsuliyyət daşımada mühüm rol oynayır [16]. BMT-nin Fərdlərin, qrupların və cəmiyyət orqanlarının hamılıqla tanınmış insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarını təşviq etmək və müdafiə etmək hüququ və məsuliyyəti haqqında Bəyannaməsində müəyyən olunur ki, hər bir dövlət, o cümlədən, sosial, iqtisadi, siyasi və digər sahələrdə zəruri olan bütün şəraitin yaradılması üçün zəruri ola biləcək addımları atmaqla bütün insan hüquqlarını və əsas azadlıqlarını qorumaq, təşviq etmək və həyata keçirmək, onun yurisdiksiyasında olan bütün şəxslərin fərdi olaraq və başqaları ilə birlikdə bütün bu hüquq və azadlıqlardan praktik olaraq istifadə edə bilməsini təmin etmək üçün əsas məsuliyyət və vəzifə daşıyır. Hər bir dövlət həmin hüquq və azadlıqların səmərəli şəkildə təmin edilməsini təmin etmək üçün zəruri ola biləcək qanunvericilik, inzibati və digər tədbirləri görməlidir [7].

1.2. Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmə prinsiplərinə dair beynəlxalq normaların milli təcrübədə tətbiqi üzrə mövcud problemlər

Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 1-ci maddəsində deyilir ki, bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlar baxımından bərabər doğulurlar. 2-ci maddədə qeyd olunan ayrı-seçkilikdən azad olmaq bu bərabərliyi təmin edir. Ayrı-seçkiliyə yol verməmə bütün əsas insan hüquqları müqavilələrində mövcuddur [17].

İnsan Hüquqları Komitəsinin insan hüquqları sənədlərində ayrı-seçkiliyin təriflərini qeyd edən və ümumi tərif təklif edən 1989-cu il tarixli Ümumi Şərhdə vurğulanır ki, ayrı-seçkiliyə yol

verilməməsi, qanun qarşısında bərabərlik insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı əsas və ümumi prinsip təşkil edir. Lakin hüquq və azadlıqlardan bərabər şəkildə istifadə edilməsi hər bir halda eyni rəftar demək deyil. Bərabərlik prinsipi bəzən iştirakçı dövlətlərdən “Paktla qadağan olunmuş ayrı-seçkiliyə səbəb olan və ya davam etdirməyə kömək edən şərtləri azaltmaq və ya aradan qaldırmaq üçün pozitiv addımlar atmağı” tələb edir. Əgər belə fərqləndirmə üçün meyarlar ağlabatan və obyektiv olarsa və Paktla legitim məqsədə xidmət edərsə, belə bir rəftar ayrı-seçkilik təşkil etməyəcək [13].

İnsan hüquqlarına dair digər beynəlxalq sənədlərdə olduğu kimi, ayrı-seçkiliyə yol verməmə prinsipini tənzimləyən UHK-nın 2-ci maddəsində də ayrı-seçkiliyin nədən ibarət olduğu göstərilir. Konvensiyada ayrı-seçkiliyin tərfi verilmədən ayrı-seçkiliyin edilməməsi lazım olan meyarlar tərəflərin diqqətinə çatdırılmışdır. İnsan hüquq və azadlıqlarına dair konvensiya və bəyannamələrdə ayrı-seçkiliyin tərfi müəyyən edilməsə də, İnsan Hüquqları Komitəsinin 1989-cu ildə 37-ci sessiyasında qəbul etdiyi “Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi” adlı 18-ci Ümumi Şərhdə müəyyən şərh təqdim edilmişdir. Belə ki, Komitə İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında və Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiyaların müddəalarına əsaslanaraq bildirmişdir ki, bu konvensiyalar yalnız konkret əsaslarla ayrı-seçkilik hallarına baxsa da, həmin hüquqi izahı “ayrı-seçkilik” termininə bütün hallar üzrə şamil etmək olar: irqi, rəngi, cinsi, dili, dini, siyasi və ya digər əqidəsi, milli və ya sosial mənşəyi, mülkiyyəti, doğulması və ya digər statusuna əsaslanan hər hansı fərq, həmçinin bütün hüquq və azadlıqların bütün şəxslər tərəfindən tanınmasını, istifadəsini və ya həyata keçirməsini ləğv etmək və ya pozmaq məqsədi və ya təsiri olan məhdudiyət [13].

UHK-nın 2-ci maddəsi iştirakçı dövlətlərin üzərinə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi ilə bağlı öhdəliklər qoyur. Birinci öhdəlik iştirakçı dövlətlərin irqindən, rəngindən, cinsindən, dilindən, siyasi və ya digər əqidəsindən, milli, etnik və sosial mənşəyindən, əmlakından, əlillik, doğum və digər statuslarından asılı olmayaraq heç bir ayrı-seçkilik qoymadan bütün uşaqların hüquqlarının təminatını ehtiva edir.

İkinci öhdəlik isə iştirakçı dövlətlərin uşağın valideynlərinin, qanuni qəyyumlarının və ya digər ailə üzvlərinin statuslarına, fəaliyyətlərinə, ifadə etdikləri fikirlərə və ya inanclara görə hər hansı formada ayrı-seçkilikdən və ya cəzadan səmərəli şəkildə müdafiəsini təmin etmək üçün bütün lazımi tədbirləri görməsini ifadə edir. Əslində iştirakçı dövlətlərin üzərinə mühüm öhdəlik qoyan bu müddəa uşaqları gizli ayrı-seçkilik riskindən qorumaq məqsədi daşıyır. İştirakçı dövlətlərin qanunlarında və siyasətlərində bu cür ayrı-seçkiliyə səbəb olan təcrübələrin mövcudluğu Uşaq Hüquqları Komitəsinin diqqətindən yayınmamışdır. Komitə valideynlərin hər hansı cinayətə cəlb olunduğu və ya immiqrasiya statusunda problem yarandığı zaman uşaqların cəzalandırılmaması üçün bütün lazımi tədbirlərin görülmə-görülmədiyini, sağlamlıq hüququnun təmin edilib-edilmədiyini hər zaman öz hesabatlarında nəzərə alır ki, ayrı-ayrı uşaq hüquqlarının tədqiqi zamanı bu məsələlər ətrafı nəzərdən keçiriləcəkdir.

Uşaqlar üçün bərabərlik və ya ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipini müdafiə edən UHK əslində bu prinsiplə böyüklərin ayrı-seçkiliyə məruz qalmasının qarşısını alır. Çünki Konvensiyada bildirilir ki, uşaqlar öz fərqliliklərinə və ya onların nəzarəti altında olan böyüklərin fərqliliyinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmaqazlar. Başqa sözlə desək, böyüklərin məruz qaldığı hər cür ayrı-seçkilik uşaqların həyatında da öz əksini tapmamalı və onlara mənfi təsir göstərməməlidir.

Komitə hər bir hesabatında qeyd edir ki, iştirakçı dövlətlər üçün ayrı-seçkiliyin qadağan olunmasını öz qanunlarına, uşaq hüquqlarının müdafiəsi siyasətinə və bütün digər təcrübələrə daxil etmək vacibdir. Xüsusilə, qızların, qaçqın uşaqların və ya əlil uşaqların ayrı-seçkiliyə məruz qalma riskinin daha yüksək olması onlara qarşı təşəbbüsləri artırmışdır. Qəbul edilir ki, bu təşəbbüslər ağlabatan və ölçülü olmaq şərti ilə ayrı-seçkilik demək deyil, əksinə ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa yönələcəkdir.

Araşdırmamızda Komitənin əsas iki Ümumi Şərhinə müraciət etmişik: “Təhsilin məqsədləri” [14] və “Erkən uşaqlıq dövründə uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsi” Ümumi Şərhi [15]. Hər iki Şərhdə uşaqlara qarşı ayrı-seçkiliyin təcrübədə mövcud olan aşağıdakı əsaslarının daha çox rastlandığı nümunələrlə qeyd olunmuşdur:

- Cinsi ayrı-seçkilik və ya gender bərabərsizliyi. Belə ayrı-seçkilik erkən uşaqlıq dövründə qız uşaqlarının sağ qalmasına mənfi təsir edərək, onların cəmiyyətə müsbət töhfə vermək qabiliyyətini yox

edir. Məsələn, müxtəlif cəmiyyətlərdə qız uşaqlarının “istənilməməsi”, selektiv abort, cinsiyyət orqanlarının sünneti kimi ciddi problemlər qız uşaqlarına erkən uşaqılıq dövründə tətbiq edilən ayrı-seçkilik formalarıdır. Təhsillə bağlı isə qızların erkən nikah və ya başqa formalarda təhsildən yayındırılması onların bərabərlik hüququnu pozmuş olur.

- Etnik və irqi ayrı-seçkilik. Etnik mənşə ilə bağlı ayrı-seçkilik uşaqların cəmiyyətdə tam iştirakını istisna edir. Bu, valideynlərin uşaqları qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirmək qabiliyyətinə təsir etməklə yanaşı, uşaqların imkanlarına və özünə hörmətinə təsir edir, həmçinin uşaqlar və böyüklər arasında narazılıq və münaqişələri təşviq edir [15]. Komitə hesab edir ki, irqçilik və əlaqəli hadisələr cəhalət, irqi, etnik, dini, mədəni və linqvistik və ya digər fərq formalarına dair əsassız qorxular, qərəzlərin istismarı və ya təhrif edilmiş dəyərlərin öyrədilməsi və ya yayılmasının mövcud olduğu yerdə inkişaf edir. Bütün bu uğursuzluqların qarşısının alınması Konvensiyada əks olunan dəyərlərin dərk edilməsinə və qiymətləndirilməsinə kömək edən və ayrı-seçkilik və qərəzli münasibətin bütün aspektlərinə meydan oxuyan təhsilin təmin edilməsi ilə mümkün ola bilər. Beləliklə, irqçilik və əlaqəli hadisələrin pisliliyinə qarşı bütün kampaniyalarda təhsil ən yüksək prioritetlərdən birinə çevrilməlidir [14].

- Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlara qarşı ayrı-seçkilik. Bu cür ayrı-seçkilik yaşamaq perspektivlərini və həyat keyfiyyətini azaldır. Bu uşaqlar digər uşaqlara təklif olunan qayğı, qidalanma, tibb bacısı və təşviq hüququna malikdirlər. Onların inteqrasiyasını və hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək üçün onlar həmçinin əlavə, xüsusi yardım tələb edə bilərlər.

Komitənin yanaşmasına görə, iştirakçı dövlətlər ayrı-seçkiliyin hər hansı formada və harada baş verməsindən asılı olmayaraq, ailələr, icmalar, məktəblər və ya digər qurumlar daxilində monitorinq və mübarizə aparmaq öhdəliyinə malikdirlər. Bu öhdəliyin icarsına nəzarət məqsədilə Komitə ikili fəaliyyət planlaşdırır: iştirakçı dövlətlərdən uşaq hüquqlarının müdafiəsi problemləri ilə bağlı sistemik məlumatların toplanması yolu ilə nəzarət edilməsi və bütün uşaqların mövcud xidmətlərdən faydalanmaq üçün bərabər imkanlara malik olmasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsinin dövlətlərdən tələb olunması [15].

Konstitusiyamızın 25-ci maddəsində əks olunmuş bərabərlik prinsipi bütün milli hüquq normalarının təməl ideyasını təşkil edir. Eyni zamanda, “Uşaq hüquqları haqqında” Qanunun 6-cı maddəsində uşaqların hüquqlarının bərabərliyi prinsipi bəyan olunmuşdur. Milli-hüquqi tənzimləmədə bərabərlik prinsipi iki səciyyəvi xüsusiyyəti ilə fərqlənir:

Birincisi, uşaqların hüquqlarının bərabərliyi böyüklərdən fərqli olaraq, başqa şəxslərin də (onların valideynləri və yaxud onları əvəz edən şəxslərin) hüquqi vəziyyətindən asılı olaraq müəyyən olunur. Məsələn, hər hansı bir meyar əsasında bərabərlik həm uşağın özünün, həm də həmin şəxslərin vəziyyətindən asılı olmayaraq təmin olunmalıdır. Uşağa atasının siyasi məhbus olduğuna görə məhdudiyətlərin tətbiqi hüquq pozuntusu kimi qiymətləndiriləcəkdir.

İkincisi, böyüklərdən fərqli olaraq, uşaqların bərabərliyinin təminatında “onların doğulması zamanı valideynlərin nikahda olub-olmaması” meyarına da diqqət yetirilir. Belə ki, Qanunun 6-cı maddəsi nikahda və nikahdankənar doğumdan irəli gələn ayrı-seçkiliyə yol verilməsini qadağan edir. Bu, xüsusilə ayrı-ayrı hüquq institutları üzrə təmin olunmalıdır. Məsələn, vərəsəliklə bağlı. Norveç hələ 1916-cı ildə nikahdankənar uşaqların da nikahda olan uşaqlarla bərabər vərəsəlik hüququna malik olduğunu etiraf edən ilk ölkələrdən biri olmuşdur [10, p. 106]. Hollandiyada nikahdankənar uşaqlar miras ala bilərlər [9, p. 164]. Türkiyə Cümhuriyyətində, eləcə də respublikamızda bizim vərəsəlik hüququ sistemində nikahdankənar uşaqların da nikahda olan uşaqlarla eyni vərəsəlik hüququna malik olması qəbul edilmişdir.

Qeyd etməliyik ki, dövlətdaxili hüquq normalarında bərabərlik üçün meyarların fərqli təsbit olunması bir qədər çətinlik yaradır. Vahid yanaşmanın təqdim olunması daha düzgün hesab olunur.

Bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmə həmçinin başqa qanunlarla da təsbit olunmuşdur. Məsələn, “Təhsil haqqında” AR Qanununun 5.2-ci maddəsinə əsasən, dövlət hər bir vətəndaş üçün bərabər təhsil imkanlarının yaradılmasını və ayrı-seçkiliyə yol verilməməsinə təmin edir. Müxtəlif prosessual qanunvericilik normalarında uşaq və ya böyük olmasından, bərabərlik üçün təsbit olunmuş meyarlardan asılı olmayaraq, proses iştirakçıları üçün bərabərlik təmin olunur və arasında ayrı-seçkilik qoyulması qadağan edilmişdir (məsələn, AR CPM-nin 11-ci maddəsi).

Respublikamızın Komitəyə verdiyi 5 və 6-cı dövrü hesabatında bildirilir ki, uşaqların gender əsaslı ayrı-seçkiliyinin yolverilməzliyi haqqında maarifləndirilməsi və uşaqlarda buna qarşı dözümsüzlüyün aşılınması üçün davamlı olaraq səylər davam etdirilir [5, p. 19-21]. Komitənin yekun müşahidələrində bu cür uğurlu addımlar müsbət qiymətləndirilsə də, ənənəvi və mədəni sosial normaların müəyyən uşaq qruplarına qarşı ayrı-seçkiliyə səbəb olması bildirilmişdir. Belə ki, Komitə aşağıdakı sosial-ənənəvi problemlərin hüquqi tənzimləmələrə mənfi təsir göstərdiyi qənaətinə gəlmişdir:

- Gender stereotiplərinin davam etməsi müşahidə edilir, qızlar cins və gender stereotiplərinin təsirinə məruz qalır və nəticədə oğlanlara üstünlük verilir;

- Sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar əsasən onların sosial təcrid olunmasına səbəb ola biləcək həssas qrup kimi görünürlər;

- Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar və imkansız ailələrdəki uşaqlar stiqma və səhiyyə və təhsilə qeyri-bərabər çıxışla üzləşə bilirlər [6, para 16].

Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 5.1 və 10.3-cü hədəflərini xatırladaraq, Komitə Azərbaycana tövsiyə edir: uşaqlara qarşı ayrı-seçkilik praktikasını aradan qaldırmaq məqsədilə siyasət və qanunvericiliyin hərtərəfli təhlilinin aparılmasını, cinsi, gender, əlillik və sosial-iqtisadi vəziyyətə görə ayrı-seçkiliyi aradan qaldırmaq üçün fəal və hərtərəfli strategiyanın operativ şəkildə işlənilməsi və qəbul edilməsini, bərabər hüquqlar və ayrı-seçkiliyə yol verməmə haqqında ictimaiyyətin məlumatlılığının artırılmasının davam etdirilməsi, mənfi sosial norma və stereotiplərin aradan qaldırılması və cəmiyyətdə münasibət dəyişikliyinə təşviq edilməsi [6, p. 17].

1.3. Uşağın ən üstün mənafeyi prinsipi

UHK-nın rəhbər müddəası sayılan 3-cü maddəsi uşaqların mənafeyindən söz düşəndə, maraqların onlara qarşı nə olmasından asılı olmayaraq, yanaşmanın bu istiqamətdə olması kimi başa düşülür. Məsələn, sünnet bəzi inanc və mədəniyyətlərdə zərurət hesab olunur. Kişilər ümumiyyətlə sünnet edilsə də, bəzi Afrika, Yaxın Şərq və Asiya ölkələrində və ya onların bəzi icmalarında sünnet qadın və qızlara da tətbiq edilir ki, bu da sonradan bir çox sağlamlıq problemlərinə gətirib çıxarır. Skandinaviya dövlətləri (məsələn, İsveç 1982-ci ildən etibarən) uşağın üstün mənafeyini nəzərə alaraq və bu təcrübənin UHK-ya uyğun gəlmədiyini əsas gətirərək qızların sünnetini qadağan etmişlər. İslandiya da eyni səbəblə oğlan və qız uşaqlarının sünnet edilməsini qadağan edən ilk Avropa ölkəsi olmaq yolundadır [8].

Ən üstün maraqların necə müəyyən ediləcəyi və hansı hallarda ən üstün maraqlara üstünlük veriləcəyi hər bir uşağın konkret şəraiti çərçivəsində qiymətləndirilməlidir. Əslində UHK uşağın qısamüddətli mənafeyini deyil, ən yüksək marağı ifadə edərək, uzunmüddətli faydanın dərk edilməsinin zəruriliyini vurğulayır. Komitəyə görə, uşağın ən üstün mənafeələrini müəyyən edərkən, bütövlükdə Konvensiyanın ruhuna, xüsusən də uşağın öz baxışları və hissləri olan bir fərd kimi və hüquq subyekti kimi konsepsiyasına uyğun olmalıdır. Komitə həmçinin hər hesabatında vurğulayır ki, bu prinsip fəvqəladə hallarda dəyişdirilə bilməz və digər fundamental prinsiplərdə qəbul edildiyi kimi, büdcə məhdudyyətləri səbəbindən nəzərə alın bilməz [11, p. 48].

Qeyd etmək lazımdır ki, uşağın üstün mənafeyi prinsipi ailə münasibətlərini tənzimləyən qanunların əhatə dairəsinə daxil olan mübahisələrdə məhkəmələrin riayət etməli olduğu ən vacib prinsipdir. Hətta digər həssas qruplar olan qadınlarla müqayisədə uşağın üstün mənafeələrinə üstünlük verilir. Belə ki, qadınların doğum anında şəxsiyyətlərini gizlətmək hüququ və uşağın valideynlərini tanımaq hüququ ilə əlaqədar ziddiyyət yarandığı vəziyyətlərdə qərar uşağın üstün maraqlarına uyğun qəbul edilməlidir. Göründüyü kimi, uşaqların mənafeələri digər həssas qrupların maraqları ilə toqquşduqda, uşaqların maraqları əsas götürülür.

Xarici dövlətlərin təcrübəsi və qanunvericiliyinin təhlilinə əsasən qeyd edə bilərik ki, milli məhkəmələr uşağa aid olan məsələlərdə hər zaman üstün mənafeə prinsipini rəhbər tuturlar. Məsələn, Fransa Kassasiya Məhkəməsindən götürülmüş bir işdə Fransa vətəndaşı olan ər və arvad Braziliyada “sadə övladlığa götürmə” yolu ilə övladlığa götürdükləri braziliyalı uşağı Fransada “tam övladlığa götürmə” əsası ilə övladlığa götürmək istəyirdilər. Çünki Braziliyanın müvafiq qanunlarına görə, Braziliyada yaşamayan əcnəbilərin tam övladlığa götürmə əsası ilə braziliyalı uşağı övladlığa

götürməsi mümkün deyildi. Bu işdə Kassasiya Məhkəməsi Braziliya qanunlarına əsasən “sadə övladlığa götürmə” kimi qurulan övladlığa götürmə əsasının Avropa Konvensiyasının müddəalarına əlavə olaraq Fransanın ictimai qaydasına zidd olub-olmadığını araşdırmışdır. Burada sadə övladlığa götürmə münasibətinin xüsusilə Konvensiyanın 8-ci maddəsindən çıxarılan uşağın ailə himayəsində olmaq hüququna uyğun olub-olmaması müzakirə olunurdu. Fransa Kassasiya Məhkəməsi müəyyən etdi ki, sadə övladlığa götürmə ilə bağlı müvafiq qayda Braziliya qanunvericiliyi tərəfindən onun ailəsi və ölkəsi ilə əlaqələrini kəsərək ailəsini və ölkəsini mənəvi cəhətdən uzaqlaşdırmamaq üçün təqdim edilib. Ona görə də uşağın ən yaxşı mənafeyinə uyğun olaraq qəbul edilmiş müvafiq xarici hüquqi tənzimləməni Avropa Konvensiyasına zidd müddəa saymaq düzgün deyil [12, p. 14].

Eynilə, türk vətəndaşları tərəfindən Efiopiya uşağın övladlığa götürülməsi ilə bağlı bir işdə Ali Məhkəmə ictimai asayişin pozulmasının qiymətləndirilməsində uşağın ən üstün mənafeləri prinsipinin necə nəzərə alınmalı olduğunu açıq şəkildə ifadə etmişdir. Həmin işdə uşaq doğulduqdan altı ay yarım sonra övladlığa götürülmüşdü. Kassasiya Məhkəməsi, ilk növbədə Uşaqların Müdafiəsi və Ölkələrarası övladlığa götürmə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Konvensiyanın məqsədlərinə istinad etmiş, daha sonra xarici dövlətdə övladlığa götürmə münasibətində Türkiyə qanunlarının tələb etdiyi bir il müddətində baxılma və təhsil alma şərtinin yerinə yetirilməməsinin ən yaxşı maraqlar çərçivəsində nəzərdən keçirilməsinə qərar vermişdir. Belə ki, uşağın ən üstün maraqları nəzərə alındıqda belə bir şərtin yerinə yetirilməməsi Türkiyənin ictimai asayişinin açıq şəkildə pozulması sayılmayacaqdır [3].

Ümumiyyətlə, İHAM övladlığa götürmə münasibətlərində uşağın ən üstün mənafeyi prinsipinə əsaslanır. Bu baxımdan, deyə bilərik ki, Kassasiya Məhkəməsi bir illik qayğı və təhsil tələbini ciddi şəkildə şərh etmiş və bu şərti yerinə yetirməyən xarici hüquqi qaydalar əsasında qurulan övladlığa götürmə münasibətlərinin ictimai qaydaya zidd olduğunu öz yurisprudensiyasından geri götürmüşdür. Şübhəsiz ki, xarici elementlərlə övladlığa götürmədə uşağın yüksək mənafeyinə əsaslanan belə yanaşma gələcəkdə AİHK-nın 8-ci maddəsinə əsaslanan pozuntu iddiası ilə qarşılaşma ehtimalını da azaldacaqdır. Əslində, uşağın mənafeyinə əsaslanan təfsir üslubu təkcə uşaqların övladlığa götürülməsi üçün deyil, həm də uşağın qəyyumluğu və onun valideynləri ilə şəxsi münasibət qurmaq hüququ üçün də vacib əhəmiyyət kəsb edir [4, s. 199]. Çünki İHAM-ın şərhinə görə, yerli xarakterli bir çox xüsusi hüquq mübahisələrində milli hakimiyyət orqanları uşağın mənafeyini nəzərə almalıdır və əks halda bu, təkcə uşağın deyil, həm də AİHK-nın 8-ci maddəsindən irəli gələn valideyn(lər)in hüquqlarını poza bilər [4, s. 200].

Hər bir uşağın üstün mənafeyinə riayət olunması üçün yalnız beynəlxalq-hüquqi tənzimləmə deyil, həmçinin milli qanunvericilik bazasının da təkmil olması lazımdır.

Son olaraq üstün mənafe prinsipinin Azərbaycanda hüquqi tənzimlənməsini şərh edək. “Uşaq hüquqları haqqında” Qanunun 5-ci maddəsi adı çəkilən prinsipi üç istiqamətdən təminatını nəzərdə tutur:

- həm dövlət orqanlarının, həm də bütün şəxslərin (həm fiziki, həm də hüquqi) üzərinə uşaqlarının mənafeyinin üstün tutulması və onların hüquq və azadlıqlarının təminatı üçün şərait yaradılması vəzifəsini qoymaqla. Bu vəzifə sahəvi aktlarda dövlətin bir çox hallarda bəzi münasibətlərə müdaxilə etməsinə hüquqi əsas verir. Məsələn, Ailə Məcəlləsinin 58-ci maddəsində öz əksini tapmış valideyn hüquq və vəzifələrinə yalnız uşağın mənafeyi tələb etdiyi hallarda dövlətin müdaxilə etməsinə yol verilir (maddə 58.6);

- milli-hüquqi bazanın qeyd olunan prinsipə ziddiyyət təşkil etməsinə yol verilməməsi vəzifəsini dövlət hakimiyyəti orqanlarının vacib vəzifəsi kimi müəyyənləşdirməklə;

- ictimai münasibətlərdə fəaliyyət zamanı uşağın hüquq və mənafeələrinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxaran əqdlərin yolverilməzliyini imperativ qaydada bəyan etməklə.

Qeyd olunan üç istiqamət digər normativ-hüquqi və normativ xarakterli aktların qəbulu zamanı, dövlət orqanlarının fəaliyyətində üstün mənafe prinsipinin rəhbər tutulmasının əsasını təşkil edir. Lakin bildiyimiz kimi, hər hansı bir prinsipin elan olunması deyil, onun təminat mexanizminin mövcudluğu həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Belə təminat mexanizmləri digər qanunvericilik aktlarında təsbit olunmuşdur. Belə ki, Ailə Məcəlləsində hətta uşağın adının və soyadının dəyişdirilməsi ilə bağlı valideynlərin birgə xahişi uşağın mənafeyi nəzərə alaraq təmin edilir.

Bundan əlavə, valideynlik hüquqlarının ləğvi, bərpası ilə bağlı bütün hallarda qanunverici uşağın mənafeyini əsas götürür (maddə 67-69). Uşağın üstün mənafeyinin rəhbər tutulduğu daha başqa bir hal övladlığa götürmə qaydası ilə bağlıdır ki, bu üç mərhələni təşkil edir ki, ikinci mərhələ sırf övladlığa götürmə faktının uşağın mənafeyinə uyğun olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Bu, bir ildən çox olmayan müddətdə övladlığa götürmək istəyən şəxslərlə və ya şəxslə müsahibənin aparılmasını və onların (onun) təlimlərə cəlb olunmasını ehtiva edir (maddə 118).

Ən üstün mənafe prinsipi artıq milli qanunvericilikdə öz əksini tapdıqda, bu, bir qayda olaraq, uşağın əsas subyekt və ya obyekt olduğu qərarların qəbulu ilə əlaqədardır. Lakin belə tənzimləmə yalnız ailə münasibətləri ilə bağlı olub, valideynlərin boşanması, övladlığa götürmə və dövlətin uşaqları pis rəftardan qorumaq üçün müdaxiləsini əhatə etməməlidir. Qeyd olunan prinsip həmçinin məşğulluq, planlaşdırma, nəqliyyat və s. ilə bağlı siyasətin hazırlanmasına da tətbiq edilməlidir. Hətta əsas məqsədi uşaqların inkişafı olan xidmətlərdə, məsələn, təhsil və ya sağlamlıq kimi sahələrdə uşaqların üstün mənafeyi qanunvericilik çərçivəsində təsbit olunmalıdır. Respublikamızda bununla bağlı bir çox müavinətlər, məzuniyyətlər və digər sosial tədbirlərin tətbiqi məhz uşaqların mənafeyini nəzərə alaraq tənzimlənmişdir. Məsələn, Əmək Məcəlləsində təsbit edilmiş ödənişsiz məzuniyyətlər (maddə 130).

Çox təəssüf ki, Azərbaycanın dövrü hesabatlarında uşağın ən üstün mənafeyinə sırf sosial təminat hüquqları kontekstindən yanaşılır. Belə ki, beşinci və altıncı birgə hesabatda həmin prinsip üzrə milli təcrübə şərh olunarkən, dövlət tərəfindən aşağıdakı müavinətlərin və sosial müdafiənin digər təminatlarının müəyyən edilməsi qeyd olunmuşdur: analıq müavinəti; 8 yaşına çatmamış xəstə uşağa qulluq etmək üçün qadına müavinət; uşaqlara baxan tək atalar üçün müavinət; beşdən çox uşağı olan qadınlara müavinət; 18 yaşınadək əlil uşaqlar üçün sosial müavinət; şəhid ailələrinin 16 yaşınadək (tələbələr - 18 yaşadək) uşaqları üçün müavinət; müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların 16 yaşınadək (tələbələr - 18 yaşadək) uşaqları üçün müavinət; müharibə əlillərinin və 1990-cı ilin Yanvar hadisələri nəticəsində əlil olmuş şəxslərin 16 yaşınadək (tələbələr - 18 yaşadək) uşaqları üçün müavinət; valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına verilən müavinət; 1 yaşadək uşaqlara görə yoxsul ailələrə müavinət; hər bir uşağın doğulmasına görə ödəniləcək birdəfəlik müavinət [5, para 22].

Məhz bu baxımdan, Komitə №14 (2013) ümumi şərhini və əvvəlki tövsiyələrini xatırladaraq iştirakçı dövlətə haqlı olaraq aşağıdakı tövsiyələri verir:

(a) Uşağın ən üstün maraqları prinsipinin qanunvericiliyə açıq şəkildə inteqrasiyasını və bütün inzibati və məhkəmə proseslərində, habelə uşaqlara təsir göstərən siyasət və proqramlarda ardıcıl şəkildə tətbiq olunmasını təmin etmək;

(b) Ədliyyə, polis, sosial xidmət işçi qüvvəsi və səhiyyə işçiləri üçün bu prinsipi tətbiq etmək üçün sistemativ olaraq hərtərəfli potensialın yaradılmasını təmin etmək və onu asanlaşdırmaq üçün ələtlər və təlimatlar hazırlamaq və yaymaq [6, para 18].

1.4. Nəticə

“Uşaq hüquqları haqqında” Qanunda uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üzrə iki prinsip qeyd olunmuşdur: ən üstün mənafe və bərabərliyin təmin olunması. Lakin uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq-hüququn bir çox prinsipləri diqqətdən kənar qalmışdır. Nəzərə alsaq ki, Qanunun girişində “uşaqlarla bağlı dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyən etməsi” göstərilmişdir, ayrıca bir maddədə, ya da “uşaqların müdafiəsi üzrə dövlət siyasətini əks etdirən 3-cü maddədə prinsiplərin sadalanması daha düzgün olardı. Məhz hansı prinsiplərin nəzərdə tutulmasına gəldikdə isə həm UHK-nın, həm də Uşaq Hüquqları Komitəsinin ümumi və eləcə də Azərbaycana aid şərhələrinə əsasən, bu prinsiplərə aşağıdakıların daxil edilməsini məqsədmüvafiq sayırıq: bərabərlik və ayrı-seçkiliyə yol verməmə, ən üstün mənafe, uşağın baxışlarına (fikirlərinə) hörmət, yaşamaq və inkişaf prinsipləri.

Uşaqların hüquqlarının müdafiəsi üzrə başlıca prinsip olan bərabərliklə əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, ARK-nın 25-ci maddəsi və “Uşaq hüquqları haqqında” Qanunun 6-cı maddəsi arasında uyğunsuzluğun aradan qaldırılması məqsədmüvafiqdir. Belə ki, Konstitusiyaya 2016-cı ildə edilmiş dəyişikliklərlə 25-ci maddədə “milli mənsubiyyət” sözü “etnik mənsubiyyət” termini ilə əvəz

olunmuşdur. Lakin Qanunun 6-cı maddəsində “milli mənsubiyyət” ifadəsi qalmaqda davam edir. Müvafiq dəyişikliyin edilməsi həm hüquqi tənzipləmə baxımdan, həm də vahid terminoloji aparatın tətbiqi baxımdan daha məqsədmüvafiqdir.

Azərbaycan Konstitusiyasında uşağın ən üstün mənafeyi ilə bağlı prinsip nəzərdə tutulmamışdır. Bir çox xarici dövlətlərin (Türkiyə, Almaniya, İspaniya və s.) təcrübəsinə və beynəlxalq normalara istinadən bu prinsipin ARK-nın 17 ya da 34-cü maddəsinə əlavə edilməsini məqsəduyğun sayırıq. Xüsusilə nikahın pozulması zamanı uşağın mənafeyi ilə bağlı tənzipləmə təsbit olunmalıdır.

İstinadlar:

1. Əliyev Ə.İ. İnsan hüquqları: Dərslik. Bakı: Nurlar, 2019, 352 s.
2. Əliyev Z.H. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: AZSEA nəşriyyatı, 2012, 232 s.
3. Yargıtay HD, E.2004/6944, K.2004/7910, T.15.6.2004. www.kazanci.com
4. İlyas Arslan. Avropa İnsan Hakları Sözleşmesinin milletlerarası özel hukuka etkisi. İstanbul, 2018, 973 s.
5. Combined fifth and sixth periodic reports submitted by Azerbaijan under article 44 of the Convention, due in 2018. 24 December 2018. <https://digitallibrary.un.org/record/3892518>
6. Committee on the Rights of the Child. Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Azerbaijan, 22 February 2023. <https://digitallibrary.un.org/record/4003971>
7. Declaration on the Right and Responsibility of Individuals, Groups and Organs of Society to Promote and Protect Universally Recognized Human Rights and Fundamental Freedoms, 09 December 1998. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-right-and-responsibility-individuals-groups-and>
8. Iceland law to outlaw male circumcision sparks row over religious freedom. <https://www.theguardian.com/society/2018/feb/18/iceland-ban-male-circumcision-first-european-country#:~:text=Iceland%20law%20to%20outlaw%20male%20circumcision%20sparks%20row%20over%20religious%20freedom,This%20article%20is&text=Iceland%20is%20poised%20to%20become,new%20battleground%20over%20religious%20freedom>
9. Kleijkamp Gerda A. Family Life and Family Interests: A Comparative Study of the Influence of European Convention of Human Rights on Dutch Family Law and the Influence of American Constitution on American Family Law. London: Kluwer Law International, 1999, 416 p.
10. Larry Wu, Barbara Wolfe. Out of Wedlock: Causes and Consequences of Nonmarital Fertility. New York: Russel Sage Foundation, 2001, 444 p.
11. Rachel Hodgkin, Peter Newell. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child. United Nations Publications, 2007, 788 p.
12. Thoma Ioanna. The ECHR and the Ordre Public Exception in Private International Law // NIPR, 2011, Vol. 29, Special Issue: Human Rights and PIL, p.13-18
13. UN Committee on the Rights of the Child (CRC). General Comment No. 18: Non-discrimination, Adopted at the Thirty-seventh Session of the Human Rights Committee, on 10 November 1989. <https://www.refworld.org/docid/453883fa8.html>
14. UN Committee on the Rights of the Child (CRC). General comment No. 1 (2001), Article 29 (1), The aims of education, 17 April 2001, CRC/GC/2001/1. <https://www.refworld.org/docid/4538834d2.html>
15. UN Committee on the Rights of the Child (CRC). General comment No. 7, 2005, Implementing Child Rights in Early Childhood, CRC/C/GC/7/Rev.1. <https://www.refworld.org/docid/460bc5a62.html>
16. UNFPA. Human Rights Principles. <https://www.unfpa.org/resources/human-rights-principles>
17. What are human rights? <https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights>

Zamiq Allahverdiyev
Ph.D student of the UNESCO Chair
on Human rights and Information Law of
Baku State University (zamiq.allahverdiyev99@mail.ru).

**DETERMINATION AND IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL
PRINCIPLES ON THE PROTECTION OF CHILDREN'S RIGHTS IN NATIONAL LAW**

The future of every nation potentially depends on the young generation, therefore the protection of children's rights is clearly the main task of our time, and all countries of the world should be interested in solving it. The peculiarity of children's rights is that they need special protection in order to create opportunities and favorable conditions for their free and comprehensive development. Today, one of the important indicators of the international human rights system is the fact that the child needs special protection and care both before and after birth, including necessary legal assistance, as well as recognition by the international community as a legal subject. During the writing of the article, the range of principles for the protection of children's rights was defined, proposals and recommendations on the application of international norms for the protection of children's rights to national legislation were presented.

Keywords: children's rights, international legal norms, the principle of equality, the principle of the best interests of the child, universality, national legislation.

Замик Аллахвердиев
Докторант кафедры ЮНЕСКО по правам человека и
информационному праву Бакинского государственного
университета (zamiq.allahverdiyev99@mail.ru).

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ
ПРИНЦИПОВ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ**

Будущее каждой нации потенциально зависит от молодого поколения, поэтому защита прав детей, безусловно, является главной задачей современности, и в ее решении должны быть заинтересованы все страны мира. Особенность прав детей состоит в том, что они нуждаются в особой защите с целью создания возможностей и благоприятных условий для их свободного и всестороннего развития. Сегодня одним из важных индикаторов международной системы прав человека является признание международным сообществом того, что ребенок нуждается в особой защите и уходе, включая необходимую юридическую помощь, как до, так и после рождения. В ходе написания статьи определен круг принципов защиты прав детей, представлены предложения и рекомендации по применению международных норм по защите прав детей в национальное законодательство.

Ключевые слова: права детей, международно-правовые нормы, принцип равенства, принцип наилучшего обеспечения интересов ребенка, универсальность, национальное законодательство.

Məqələnin redaksiyaya daxil olma tarixi: 24.10.2023